

В. В. Отрощенко

ГЕРРОС МОЗОЛЕВСЬКОГО

Стаття є продовженням дискусії щодо локалізації місцевості Геррос, описаної Геродотом як місце поховання царських скіфів. Автор поділяє припущення, що на землях Великої Скіфії можна виділити кілька місць концентрації могил «царського» рангу на різних етапах її історії.

Ключові слова: Мозолевський, Геродот, Скіфія, Геррос, Отчі могили, Посулля, Нижня Наддніпрянщина.

Вже далекого 1984 року, ознайомившись з матеріалами розкопок кургану 13 біля с. Велика Знамянка неподалік від Кам'янського городища, незбагненний Борис Мозолевський емоційно вигукнув: «Ви розкопали справжній царський курган!». Звичайно, такий комплімент з уст живого класика скіфської археології тишив самолюбство з одного боку, але й породжував певні сумніви — з іншого. Адже згаданий курган 13, згідно класифікації самого ж Б. Мозолевського, входить з висотою 4,3 м до першої, найнижчої, групи могил скіфської аристократії. Наступний сумнів: чи могли скіфського царя поховати саме там, неподалік від тоді ще не зведеного Кам'янського городища?

Курган 13 збудовано в 60—50-ті рр. V ст. до РХ [Монахов, 1999, с. 106—111, табл. 33—35]. Ці сумніви вивели автора, а ще раніше й самого Бориса Миколайовича, на ширшу проблему пошуку отчих могил харизматичного клану скіфів царських. В усякому разі, він вніс курган 13 до реєстру комплексів скіфської знаті V ст. до РХ у своїй відомій статті «К вопросу о Скифском Герросе» [Мозолевский, 1986, с. 77—79, рис. 1, 29; табл. 1].

Родзинка Великознамянського могильника полягає ще й у тому, що час його розбудови

практично збігається з періодом подорожей Геродота впродовж 455—445 рр. до РХ [Білецький, 1993, с. 6]. Матеріали цього некрополя фіксують обрядовий перехід від усипальниць елітних скіфів у прямокутних ямах до поховань у катакомбах. Перехідною стежкою від ям до катакомб можна вважати наявність підбоїв у цих найпізніших елітних спорудах ямного типу. Попервах ніші використовували для розміщення м'ясних, винних ресурсів та ритуального посуду, а вже потім архітектори споруд такого плану знайшли місце під материковими склепіннями й для небіжчиків [Отрощенко, Рассамкін, 1985]. Схоже, що Геродоту (490/480—430/420 рр. до РХ) ця зміна ритуалу та поховальних споруд у скіфів так і лишилася невідомою. До того ж він у своїх «Історіях» описував архаїчний поховальний ритуал царських скіфів, чинний для часів скіфо-перської війни 513 р. до РХ.

Проблема локалізації «отчих могил» дискутується впродовж останніх 300 років, від початку XVIII ст. Ще 1728 р. один з піонерів російської історичної науки Ф.З. Байер локалізував країну Геррос на схід від середньої течії Дніпра, десь на його Лівобережжі. Подальший перебіг дискусії та її найгостріші моменти ретельно висвітлені Б. Михайловим у посмертній монографії «Загадки древнего Герросса» [Михайлов, 2009, с. 49—68]. Серед іншого вона цікава тим, що автор критично оцінює підходи Б. Мозолевського до локалізації та датування Скіфського Герросу на Нижньому Дніпрі [Мозолевский, 1986; Мозолевський, 2005; Мозолевский, Полин, 2005, с. 19]. Б. Михайлов, наважуючи на певних протиріччях у згаданих працях, пропонує пам'ятки VII—VI ст. до РХ узагалі вивести за дужки теми Нижньодніпровського Герро-

су, а могили скіфів V ст. до РХ не долучати до оповіді Геродота, позаяк, «це достеменно інша інвентенція» [Михайлов, 2009, с. 72, сн. 1]. Ці зауваження практично розмежовують у часі Геррос Геродота (VII—VI ст. до РХ) та Геррос Мозолевського (IV—III ст. до РХ), практично доводячи, що герросів, маючи на увазі локалізовані «отчі могили» скіфів царських, могло бути декілька впродовж історії Великої Скіфії.

На цій підставі Б. Михайлов реконструював принаймні три Герроси: 1) Азійський, що розповзся від Саяно-Алтаю до Тянь-Шаню (IX—VI ст. до РХ); 2) Герродотів — на Північному Кавказі-Кубані (VII—VI ст. до РХ); 3) Птолемеїв, з прив'язкою його до р. Герр / Молочної (IV—III ст. до РХ). До останнього дослідник підтягує Нижньодніпровський Геррос Мозолевського [Михайлов, 2009, с. 107, 108]. Б. Михайлов, у критичній частині свого дослідження, є переконливішим, ніж у конструктивній. Так, позначаючи генетичну лінію від кубанських могил до молочанських, він не помічає розриву в 200 років між періодами функціонування цих некрополів. З іншого боку, кубанські могили могли бути Герросом, але не Герродотівим. Адже Батько історії локалізує Геррос у межах скіфського прямокутника, куди ніяк не вписується простори Північного Кавказу. Що ж стосується могил Посулля, то вони в Б. Михайлова чомусь не можуть претендувати на статус Герроса, бо позначені впливом «місцевих жителів» [Михайлов, 2009, с. 109]. Ну для поховальних комплексів номадів кераміка далеко не завжди слугує етнічним маркером.

Тепер декілька слів щодо силуетів молочанських могил, які нібито спокусили Птолемея (90—168 рр. ХЕ) ототожнити р. Герр з Молочною, що дає підстави локалізувати Геррос уздовж берега останньої [Михайлов, 2009, с. 30, 108]. Автора теж на початку 1980-х рр. надихали великі й перспективні могили, побудовані вздовж Молочної, на пошуки Герроса саме там [Отрощенко, Рассамакин, 1981, с. 16]. Проте, подальша практика розкопок Запорізької експедиції ІА АН УРСР понад Молочною у 1980—1991 рр. засвідчила відсутність там саме скіфських некрополів. Мелітопольська Могила (приблизна висота — 4,0—4,5 м) виглядає швидше виключенням чи віддаленою крайкою Герросу Мозолевського [Тереножкін, Мозолевський, 1988, с. 246—247].

Емоційна дискусія Б. Мозолевського з В. Іллінською щодо локалізації Герроса Геродота, з огляду на очевидну ймовірність функціонування кількох різночасних герросів у межах Великої Скіфії, втратила свою гостроту. Гіпотеза Самоквасова — Іллінської щодо Герроса на Посуллі більшою мірою може спиратися на свідчення Геродота щодо подій та реалій останньої чверті VI ст. до РХ хоча б тому, що на той час царські могили, за критеріями Мозолевсь-

кого, понад Сулою вже стояли, а на Нижньому Дніпрі їх ще геть не було. На жаль, у IV—III ст. до РХ для Скіфії не знайшлося грецького автору, який би засвідчив текстуально величний Геррос Мозолевського, побудований скіфами обабіч Кам'янсько-Нікопольської переправи Микитин Ріг через Дніпро. Але ж і тут його фіксують могутні царські могили, а не річка Герр, зважаючи на непевність її локалізації.

Не варто вважати кургани V ст. до РХ обабіч названої переправи царськими, як вважав Мозолевський, відмовляючись від критеріїв висотності, розроблених ним же [Мозолевський, 1979, с. 237, 238]. Концентрацію скіфських курганів V ст. до РХ у найпридатнішій для життя ділянці Великого Лугу можна вважати такою собі увертюрою до будівництва нового Герроса. Тоді лише створювалася відповідна інфраструктура для політичного центру Великої Скіфії. Закладка елітних некрополів візаві на обох берегах Дніпра стала важливим компонентом цієї інфраструктури. Вони мали бути певним чином зорієнтовані на комплекс довгих могил далеких пращурів на маківці Мамай-гори, що височіє понад Великою Знам'янкою. З часом їх оточив рясний скіфський некрополь, досліджений, окрім великих могил, експедицією Запорізького державного університету [Андрух, Тощев, 1999; 2001; 2004; 2009].

Великознам'янські кургани V ст. до РХ, а серед них і кург. 13, будували на південь від Мамай-гори у напрямку майбутньої могили Солоха, датованої межею V—IV ст. до РХ [Манцевич, 1987, с. 117—121]. А. Алексеев уточнює вік основного поховання в Солосі, де лежав цар Лік (?), останніми десятиліттями V ст. до РХ [Алексеев, 1992, с. 146, 166]. Ю. Болтрик звужує його до 415—400 рр. до РХ [Болтрик, 2013, с. 197, рис. 3]. Ймовірно, саме остання дата може вважатися початковою для нового Герроса, що набув «царського» статусу після побудови Солохи. Інші елітні могили V ст. до РХ (Завадська, Великознам'янські: 1884 р. Самоквасова та курган 13) були ніби сходінками владної піраміди у вищій точці якої опинилась Солоха. Показово, що всі перелічені вище могили опинилися на «Транскіфській магістралі», реконструйованій обабіч Кам'янсько-Нікопольської переправи [Болтрик, 2013, с. 195—197, рис. 2; 3]. До того ж, модель соціальної піраміди Скіфії для другої половини IV ст. до РХ, з Чортомликом та Огузом на верхньому щаблі, вже запропоновано [Болтрик, 1998, с. 89—90, табл. XXIV]. Наведені реконструкції та спостереження додають нових аргументів на користь локалізації Герроса з безумовно царськими могилами на Нижньому Дніпрі. Аби уникати плутанини з герросами пропоную іменувати нижньодніпровський царський некрополь Герросом Б. Мозолевського.

- Алексеев А.Ю. Скифская хроника. — СПб., 1992. — 206 с.
- Андрух С.И., Тоцев Г.Н. Могильник Мамай-гора. — Запорожье, 1999. — Кн. I. — 232 с.; 2001. — Кн. II. — 284 с.; 2004. — Кн. I. — 202 с.; 2009. — Кн. I. — 312 с.
- Білецький А. Передмова // Геродот. Геродота турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять що їх називають музами. — К., 1993. — С. 5—13.
- Болтрик Ю.В. Попытка социальной стратификации Скифии второй половины IV века до н. э. // Проблемы археологии Юго-Восточной Европы: Тез. докл. VII Донской археол. конф. — Ростов-на-Дону, 1998. — С. 89—90.
- Болтрик Ю.В. Территориальные центры Скифии // Причерноморье в античное и раннесредневековое время. — Ростов-на-Дону, 2013. — С. 193—202.
- Михайлов Б.Д. Загадки древнего Герросса. — К., 2009. — 144 с.
- Мозолевський Б.М. Товста Могила. — К., 1979. — 252 с.
- Мозолевський Б.Н. К вопросу о скифском Герроссе // СА. — 1986. — № 2. — С. 70—83.
- Мозолевський Б.М. Етнічна географія Скіфії. — К., 2005. — 102 с.
- Мозолевський Б.Н., Полин С.В. Курганы скифского Герросса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы). — К., 2005. — 600 с.
- Монахов С.Ю. Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII—II веков до н. э. — Саратов, 1999. — 680 с.
- Отроценко В.В., Рассамакін Ю.Я. Гробниці царей знаходяться в Геррах // Знання — сила. — 1982. — № 6. — С. 16.
- Отроценко В.В., Рассамакін Ю.Я. До таємниць Геродотової Скіфії // Наука і культура. — К., 1985. — Вип. 19. — С. 240—246.
- Тереножкін А.И., Мозолевський Б.Н. Мелитопольський курган. — К., 1988. — 262 с.

В. В. Отроценко

ГЕРРОС МОЗОЛЕВСКОГО

Статья является продолжением дискуссии относительно локализации местности Геррос, описанной Геродотом как место погребения царских скифов. Автор разделяет предположение, что на землях Великой Скифии можно выделить несколько мест концентрации могил «царского» ранга на разных этапах ее истории. В частности, Геррос VI в. до РХ, упомянутый Геродотом, находился в Посулье, а Геррос, локализованный Б. Мозолевским по обе стороны Каменско-Нікопольской переправы на Нижнем Днепре, формировался в течение V ст. до РХ. Статус «царского» он приобрел на грани V—IV вв. до РХ с возведением могилы Солоха. Во избежание путаницы с герросами предложено именовать «царский» некрополь на Нижнем Днепре Герросом Мозолевского, в отличие от Герросса Геродота.

К л ю ч о в ы е с л о в а: Мозолевський, Геродот, Скіфія, Геррос, Отчі могили, Посулля, Нижня Наддніпрянина.

V. V. O t r o s h c h e n k o

MOZOLEVSKY'S GERRHUS

The article is continuation of discussion about localization of locality of Gerrhus, described by Gerodot as burial-places tsar's Scythians. An author divides supposition, that on Large Scythia territory possibly there were a few places of concentration of «tsar's» graves grade on the different stages of its history. In particular, Gerrhus of the 6th century BC, mentioned by Gerodot, localized on the river Sula. Mozolevsky's Gerrhus, situated on either side Kamyanka-Nicopol ferriages on Lower Dnipro, formed during the 5th century BC and became a «tsar's» on verge of 5th—4st centuries BC. An author suggest to name «tsar's» necropolis on Lower Dnipro us Mozolevsky's Gerrhus, unlike Gerodot's Gerrhus.

K e y w o r d s: Mozolevsky, Gerodot, Scythia, Gerrhus, father's graves, Sula river region, Lower Dnipro region.

Одержано 14.04.2016